

Urszula Dzika

Poetyka i styl przekładu liryki biblijnej na język polski i rosyjski - Psalmy ufności

Łódzkie Studia Teologiczne 3, 91-98

1994

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

URSZULA DZIKA
Łódź

POETYKA I STYL PRZEKŁADU LIRYKI BIBLIJNEJ NA JĘZYK POLSKI I ROSYJSKI – PSALMY UFNOŚCI

Sztuka przekładu, znana człowiekowi od najdawniejszych czasów, zawsze stawiała go przed mnóstwem dylematów językowych. Są one szczególnie zawile w przypadku pracy nad arcydziełami literatury pięknej (do których bez wątpienia zaliczyć należy *Biblię*, niezależnie od jej wartości jako dzieła sakralnego). Już przed dwoma tysiącami lat nieznany nam z imienia tłumacz *Mądrości Syracha* na język grecki, niejako usprawiedliwiając się, stwierdził iż „nie mają tej samej mocy słowa czytane w języku hebrajskim, co przełożone na inną mowę”¹. Natomiast bliższy naszym czasom Jan Kochanowski, tłumacząc *Psalmy*, skarżył się: „Jeno ja miewam czasem, pisząc, wizyję, ukazują mi się dwie boginie: jedna *Necessitas clavos trabales et cuenos manu gestans ahena*, a druga *Poetica*, nescio quid blandum spirans. Te dwie, kiedy mię obstąpią, nie wiem co z nimi czynić”².

Zauważmy więc, że niezależnie od epoki, tłumacze tekstów biblijnych zdawali sobie sprawę z istnienia owej „niepokonanej przegrody nawarstwień historycznych, kulturowych, obyczajowych”, o której pisze współczesny nam translatolog, Seweryn Pollak³.

Główną część *Psalterza* stanowią utwory należące do gatunku lamentacji⁴. Jednakże sprawa przynależności gatunkowej poszczególnych tekstów nie jest do końca rozstrzygnięta i po dzień dzisiejszy wywołuje dyskusje wśród badaczy. Spory te dotyczą m.in. tzw. psalmów ufności w Jahwe. Większość komentatorów (H. Gunkel, G. Castellino, W. Taylor i in.) opowiada się za wyodrębnieniem tej grupy spośród lamentacji⁵. Nie mówi się jednak raczej o istnieniu odrębnego

¹ R. Brandstaetter, *O tłumaczeniu Psalmów*, [w:] *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia*, S. Pollak (red.), Wrocław 1975, s. 15.

² S. Pollak, *Ruchome granice*, Kraków 1988, s. 265: „Konieczność, w ręce spiżowej niosąca haki i liny... Poezja jakby czarem tchnąca” (tł. autora).

³ Tamże, s. 251–252.

⁴ W. Ziemia, *Problematyka wyznań ufnościowych w lamentacjach indywidualnych Psalterza*, „Studia Warmińskie”, 1975, XII, s. 362.

⁵ Tamże, s. 363.

gatunku. Wziąwszy pod uwagę przemyślenia wspomnianych egzegetów oraz własne wnioski, W. Ziemia zalicza do grupy „pieśni ufności w Jahwe” tylko 7 tekstów: *Ps* 4; 11; 16; 23; 27; 62; 13⁶. Odejście od formy lamentacyjnej polega tu na uwypukleniu motywu ufności (który przez to staje się tematem utworu), porzuceniu właściwej lamentacji formy modlitewnej, a także (i przede wszystkim) na wprowadzaniu do psalmu nowych elementów (jak choćby przybierając charakter sentencji mądrościowych pouczenia skierowane do samego siebie lub do narodu). Kwestią zasadniczą w omawianej grupie psalmów jest sposób zaistnienia głównego ich tematu – ufności psalmisty. W każdym z utworów pojawia się bowiem forma mocno rozbudowanego, wprost skierowanego do Boga wyznania ufności. W związku z tym istotne wydaje się prześledzenie jej obecności w przekładach na język polski i rosyjski. Spośród ponad 30 polskich przekładów *Psalterza*, na potrzeby niniejszego artykułu wybrano 4 współczesne wersje: *BT*, *PS* (z księgami deuterokanonicznymi) oraz tłumaczenia poetyckie R. Brandstaettera i Cz. Miłosza. Na obecnym etapie badań posłużono się tylko jedną wersją rosyjskojęzyczną, pochodzącą z brukselskiego wydania *Biblii* z 1973 r.⁷ Analiza kilku przekładów i występujących między nimi różnic prowadzi do głębszego zrozumienia przesłania oryginału.

Do najbardziej elementarnych sposobów wyrażania myśli poetyckiej Starożytnego Wschodu należy paralelizm⁸. Ze zjawiskiem tym stykamy się szczególnie w tekstach biblijnych. Jak twierdzi E. Ehrlich, posługiwanie się paralelizmami nie jest w *Biblii* zwyczajem literackim, ale przejawem sposobu myślenia. Forma ta „pozwała ująć wszechstronniej dynamiczną rzeczywistość, wprowadza w jej kontemplację, a pomimo właściwego językowi hebrajskiemu ubóstwa składni i określeń przymiotnikowych i przysłówkowych, pozwala precyzyjnie i wyczerpująco wyrazić prawdy teologiczne”⁹.

W celu ujednoczenia niniejszych rozważań, wzięto pod uwagę jedynie te wyznania ufności, które zostały ujęte w formę paralelizmu synonimicznego, polegającą na doborze analogicznych konstrukcji gramatycznych oraz odpowiadających sobie dwóch lub trzech wyrażen. Typowe formy synonimiczne zauważamy w następujących wersetach: 16,9; 27,1.3.5; 62,3.7.

⁶ Tamże, s. 380.

⁷ *Biblia Tysiąclecia*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicj. Benedyktynów Tynieckich, Warszawa 1984⁴ (dalej *BT*); *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z apokryfami*, nowy przekład z jęz. hebrajskiego i greckiego, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1990 (z księgami deuterokanonicznymi); *Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета* в русском переводе с приложениям Брюссель 1973, dalej *Б*); R. Brandstaetter, *Przekłady biblijne z jęz. hebrajskiego. Psalterz*, Warszawa 1983 (dalej *RB*); *Księga Psalmów*, tłum. z hebrajskiego Cz. Miłosz, Paris 1979 (dalej *CzM*); tekst oryginalny zam. w *Biblia Hebraica*, ed. Kittel, Bibelanstalt Stuttgart, 1961¹² (dalej *BH*).

⁸ *Wstęp do Starego Testamentu*, L. Stachowiak (red.), Poznań 1990, s. 349.

⁹ E. Ehrlich, *O liryce biblijnej*, „Znak”, 1977, nr 274–276, s. 390.

Wyznanie 16, 9 wyraża radość psalmisty z powodu danego mu przez Boga poczucia bezpieczeństwa. Wiersz ten w wersji oryginalnej brzmi następująco: *laken šamah libbî wajjagel k^e bôdî 'af – bešarî jiš kon labetah (cieszy się moje serce, raduje się moja dusza (moja wątroba), a ciało moje mieszka w spokoju)*¹⁰.

W przekładach znajdujemy:

BT – *Dlatego cieszy się moje serce, dusza się raduje,
a ciało moje będzie spoczywać z ufnością;*

PŚ – *Dlatego weseli się serce moje i raduje się dusza moja,
Nawet ciało moje spoczywać będzie bezpiecznie;*

Б – *Оттого возрадовалось сердце мое и возвеселился язык мой;
даже и плоть моя успокоится в уповании.*

RB *Dlatego raduje się moje serce
i weseli się moja godność,
a ciało moje spoczywa bezpiecznie;*

CzM – *Dlatego cieszy się serce moje i raduje się dusza moja,
a ciało moje spoczywa bezpiecznie.*

Zarówno w powyższym, jak i w pozostałych analizowanych fragmentach tłumacze zachowują formę paralelizmu. Pewne różnice w wersjach zaproponowanych przez nich dotyczą raczej kwestii stylistycznych i językowych. Zauważmy, że zarówno *BT*, *PŚ* i *CzM* oddają hebr. *k^e bôdî* jako *dusza moja* (J. W. Roslon podaje tu znaczenie dosłowne ‘moja wątroba’). Obie te formy są typowymi hebraizmami – *wątroba* brzmi w naszej kulturze bardziej obco niż *dusza*, i stąd, być może, decyzja tłumaczy. Wersje *RB* i *Б* (*weseli się moja godność, возвеселился язык мой*) charakteryzuje szczególna hieratyczność, uzyskana dzięki użyciu słów *weselić się* i *godność* oraz w słowach *возрадоваться, возвеселиться* przedrostka *воз-*. Podniosły styl uzyskano zatem dzięki zachowaniu hebraizmów oraz odpowiedniego słownictwa i szyku wyrazowego.

Szczególne nagromadzenie paralelizmów zauważamy w *Ps* 27. Już od pierwszych słów czytamy:

1. *Jhwh 'ori w^e jiš 'i mimmi 'ira*

Jhwh ma 'oz – hajjaj mimmi 'efhad

*(Jahwe moim światłem (światłością) i zbawieniem
kogo mam się lękać*

*Jahwe obroną (ochroną, wsparciem) mego życia
kogo mam się obawiać).*

Tłumacze proponują:

BT – *Pan światłem i zbawieniem moim:
kogóż mam się lękać*

¹⁰ Wyjaśnienia filologiczne do hebrajskich fragmentów za: J. W. Roslon, *Zammeru Maskil. Filologiczny komentarz do Księgi Psalmów*, z. 1, 2, 3, Warszawa 1985; *Teologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Stuttgart.

- Pan obroną mego życia
przed kim mam się trwożyć?*
- PS* – *Pan światłością moją i zbawieniem moim
Kogóż bać się będę?
Pan ochroną życia mego:
Kogóż tam się lękać?*
- B* – *Господь свет мой и спасение мое: кого мне бояться?
Господь крепость жизни моей: кого мне страшиться?*
- RB* – *Pan jest światłem moim i zbawieniem moim,
kogo miałbym się lękać?
Pan jest obroną mojego życia,
kogo miałbym się trwożyć?*
- CzM* – *Pan jest światło moje i zbawienie moje. Kogóż będę się lękać? Pan jest
twierdza życia mego. Któż mnie zatrwoży?*

Psalmista nazywa Boga 'ōr (światłem), jiš 'i (zbawieniem) i 'ōz (obrona, ochrona, wsparcie, twierdza). Zostaje tu użyta tzw. *terminologia zbawcza* (określenie J. W. Rosłona¹¹). Nazwanie Boga *twierdzą życia* nawiązuje do terminologii wojennej – świątyni jerozolimskiej, będącej fortyfikacją, oraz miasta otoczonego murami. Obraz miasta należy do archetypu macierzyńskiego, daje opiekę i poczucie bezpieczeństwa¹². Znaczenie to zostało szczególnie mocno zaakcentowane w *B* i u *CzM* (*крепость жизни моей, twierdza życia mego*). Pozostali tłumacze nazywają Boga *obroną życia* (*BT, RB*) lub *ochroną życia* (*PS*).

Najbardziej zbliżoną do oryginału formę paralelizmu zachowują: *B* (*кого мне бояться? – кого мне страшиться?*) i *PS* (*kogóż bać się będę? – kogóż tam się lękać?*) oraz *RB* (*kogo miałbym się lękać? – kogo miałbym się trwożyć?*). W pozostałych wersjach paralelne sformułowania mają odmienną konstrukcję – *BT*: *kogóż tam się lękać – przed kim mam się trwożyć*, *CzM*: *kogóż będę się lękać – któż mnie zatrwoży*. Z drugiej strony, nie sposób nie dostrzec, że te ostatnie rozwiązania są ciekawsze literacko. Pewne wątpliwości budzi propozycja *CzM* (*Pan jest światło moje i zbawienie moje, Pan jest twierdza życia mego*). Wydaje się, że w języku polskim konstrukcja z mianownikiem brzmi nieco sztucznie, natomiast w pełni naturalnie – w przekładzie rosyjskim (*Господь свет мой и спасение мое...*).

Rozwinięcie myśli zawartej w 1 w. odnajdujemy w 3 w.:

- BH* – *'im – tahaneh 'alaj mahaneh lo' – jijra' libbî
'im – taqum 'alaj milhamah b^ezo't 'anî bôteah
(chociażby rozbili obóz wojskowy)
moje serca nie będzie się bało*

¹¹ J. W. Rosłon, *Zbawienie jako życie w oparciu o Księgę Psalmów*, RBL, 1986, 39, s. 180.

¹² E. Ehrlich, *Określenia Boga w I Księdze Psalmów*, RBL, 1977, XXX, s. 41.

- gdyby wybuchła wojna
i w tym (wtedy) będę ufał)*
- BT* – *Chociażby stanął naprzeciw mnie obóz,
moje serce bać się nie będzie;
choćby wybuchła przeciw mnie wojna,
nawet wtedy będę pełen ufności;*
- PŚ* – *Choćby rozbili przeciw mnie obozy,
Nie ulęknie się serce moje,
Choćby wojna wybuchła przeciw mnie,
Nawet wtedy będę ufał.*
- Б* – *Если ополчится против меня полк не убоится сердце мое;
если восстанет на меня война, и тогда буду надеяться.*
- RB* – *Gdy naprzeciw mnie rozłoży się obóz,
serce moje nie zazna trwogi,
a gdy walczyć będą przeciw mnie,
i wtedy będę bezpieczny.*

Najbardziej neutralnie, jak się wydaje, brzmi wersja *BT*, *PŚ* i *RB*, natomiast wskutek zastosowania innego szyku wyrazów są propozycjami o większym stopniu ekspresji. Także i tutaj zwraca uwagę wysoki styl wersji rosyjskiej (*если ополчится против меня полк-если восстанет на меня война*). Wszyscy tłumacze zachowują hebraizm *moje serce* (w znaczeniu ‘ja sam’), brzmiący w *BT* neutralnie – *bać się nie będzie*, pozostałych tłumaczy cechuje hieratyczność wypowiedzi:

- PŚ* – *nie ulęknie się serce moje,*
Б – *не убоится сердце мое,*
RB – *serce moje nie zazna trwogi,*
CzM – *nie zatrwoży się serce moje.*

Dodać należy, że *RB* i *CzM* mówią o obiektywnie istniejącym bezpieczeństwie (*będę bezpieczny*), pozostali – o zaufaniu i nadziei.

Werset 27, 5 jest uzasadnieniem pokładanej w Bogu ufności:

- BH* – *ki jis^e nenî b^e sukko^h b^e jôm ra ‘ah
ja^e ttirēnî b^e setēr ‘ahalo b^e šur j^e rommenî*
(*niechybnie ukryje mnie po złym dniu w swoim namiocie /na swojej opoce, w swoim niebieskim przybytku), schroni (ukryje) w bezpiecznym miejscu, postawi mnie wysoko na Jego skale*);
- BT* – *Albowiem On przechowa mnie w swoim namiocie
w dniu nieszczęścia,
ukryje mnie w głębi swego przybytku,
wydźwignie mnie na skalę;*
- PŚ* – *Bo skryje mię w dzień niedoli w szalacie swoim,
Schowa mnie w ukryciu namiotu swego,
Postawi mnie wysoko na skale;*

Б – *Ибо Он укрыл бы меня в скинии своей в день бедствия;
скрыл бы меня в потаенном месте селения Своего; вознес бы меня
на скалу;*

RB – *a On mnie zasłoni swoją zasłoną
w dniu nieszczęścia
i ukryje mnie w głębi swojego namiotu
i umieści na skale;*

CzM – *Bowiem czasu nieszczęścia schowa mnie w namiocie swoim, w głębi
przybytku swego mnie ukryje, i wyniesie mnie na opokę;*

Rozwiązania wybrane przez tłumaczy wskazują w tym przypadku na szczególnie szeroki zakres znaczeniowy hebrajskich słów.

sukoh ('namiot, mieszkanie') oddane zostało jako *namiot* (*BT*, *CzM*), *скиния* (*Б*), *zasłona* (*RB*). Następny człon wersetu – *jas^ettir ēnī b^eseter* (*niech mnie schroni w ukryciu, schowku, bezpiecznym miejscu*) brzmi kolejno jako: *ukrycie w głębi przybytku* (*BT*, *CzM*), *ukrycie w głębi namiotu* (*RB*), *schowanie w ukryciu namiotu* (*PŚ*), wersja *Б* – *скрыть в потаенном месте селения*.

Zauważmy więc, że zarówno *sukoh*, jak i *setēr* (*RB*, *PŚ*) stały się *namiotem*, choć można ewentualnie przyjąć, że znaczenie *seter* oddano w sposób opisowy – w *głębi* (ukryciu) *namiotu*. Opisem najbardziej rozbudowanym posłużył się tłumacz rosyjski. Pojęcie *seter* nawiązuje do ptaka osłaniającego pisklęta skrzydłami, a także do skrzydeł, osłaniających w Świątyni arkę przymierza. Stąd, rozumiane jest jako możliwość skorzystania z prawa azylu w Świątyni¹³. Taki sens słowa *seter* oddany jest przez każdą z wersji.

Ulubionym sposobem podkreślenia mocy Boga było nazwanie Go *sūr* – *skąłą*. Bóg–Skąła to pewność, przeciwieństwo bagnistego Szeolu. Tłumacze mówią więc o pragnieniu bycia *wydzwigniętym na skałę* (*BT*), *wyniesionym na opokę* (*CzM*), *umieszczonym na skale* (*RB*), *postawionym na skale* (*PŚ*). W tej samej konwencji przekład rosyjski – *вознес бы меня на скалу*. Wersja ta poprzez użycie trybu warunkowego podkreśla sens oczekiwania, pragnienia. Każdy z tłumaczy stara się o podniosły styl swego przekładu: *BT* poprzez rozpoczęcie wersetu słowem *albowiem*, *PŚ* – sformułowaniem *bo skryje mię* *Б* – *Ибо Он укрыл бы меня*, *RB* poprzez rozpoczęcie wiersza (i stychów) spójnikami. Na tle innych wyróżnia się propozycja *CzM* – *bowiem czasu nieszczęścia schowa mnie*.

Wspomnianą wcześniej terminologię zbawczą zawierają także 62, 3.7. W obu tych wierszach wyznanie ufności ma taką samą postać:

BH – *'ak – hu' sūrīwījšū 'atī mišgabbī lo' – 'emmôt rabbah* (*tylko On skałą
moją i ocaleniem, On twierdzą* (wyżyną, warownią) *moją, nie potknę się
(nie wpadnę do Szeolu);*

BT – *On jedynie skałą i zbawieniem moim
twierdzą swoją, więc się nie zachwieję;*

¹³ Tamże, s. 45.

PS – *Tylko On jest opoką moją i zbawieniem moim,
Twierdzą moją, przeto się nie zachwieję;*

B – *Только Он – твердыня моя, спасение мое
убежище мое: не поколеблюсь более;*

RB – *tylko On jest moją opoką
ocaleniem moim,
twierdzą moją
i dlatego nigdy się nie zachwieję;*

CzM – *Jedynie On jest opoką moją i zbawieniem moim,
twierdzą moją, nie zachwieję się więcej.*

Bóg zostaje nazwany *sūr* – skalą, *jiš‘i* – zbawieniem, *miš‘gab* – twierdzą (wyżyną). Tłumacze polscy proponują terminy – *skala* (*opoka* – *RB*), *zbawienie* (*ocalenie* – *RB*), *twierdza*. Tłumacz rosyjski, odmiennie niż poprzednio, w miejsce *sūr* proponuje słowo *твердыня* (pol. *twierdza*, *wysoki styl*), a *miš‘gab* – *убежище* (*schronienie*). We wszystkich wersjach zachowano oczywiście konstrukcję paralelną, w której dwóm pojęciom odpowiada jedno (*skala* i *zbawienie* (*ocalenie*) – *twierdza*), do którego dodane zostaje swego rodzaju dopowiedzenie (uzasadnienie) – *więc się nie zachwieję* (ros. *не поколеблюсь более*).

A. Zaborski pisząc o tłumaczeniach *Biblii* w odniesieniu do teorii przekładu, twierdzi, iż bibliści polscy mają tradycyjny stosunek do tych zagadnień¹⁴. Wydaje się, że przeznaczenie, jakiemu mają służyć ich przekłady, powstrzymywało tłumaczy od zbyt daleko idących eksperymentów. Podobnie można by określić pozycję, z jakiej występuje tłumacz-biblista rosyjski, który ponadto wykazuje szczególną dbałość o dostojny styl swego przekładu. Wersje *CzM* i *RB* są przede wszystkim tłumaczeniami literackimi. W tłumaczeniu Brandstaettera uderza szczególna prostota stylu, przechodząca chwilami w surowość. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy metoda taka pozwala w pełni oddać walory oryginału. Podobne wątpliwości może budzić (niejako przeciwstawne do poprzedniego) założenie Miłosza, który stara się tłumaczyć jak najbardziej poetycko i kwieciste.

Wciąż sporna pozostaje kwestia zachowywania w przekładzie hebraizmów. Z jednej strony, J. Frankowski dostrzega i uznaje taką potrzebę, czy wręcz konieczność, z drugiej zaś, A. Zaborski uważa, że „nadmierne stosowanie hebraizmów w funkcji egzotyzmów mających rekompensować utratę kolorytu oryginału, jest zabiegiem niebezpiecznym”¹⁵. Wydaje się jednak, mimo wszystko, że odmienne kierunki poszukiwań dają ostatecznie możliwość głębszego zrozumienia przesłania oryginału. Tym bardziej, że jak słusznie zauważa R. Brandstaetter, „Ps, Hiob, Kohelet czy Pnp należą do tego rodzaju

¹⁴ A. Zaborski, *Nowe tłumaczenia Biblii, a teoria przekładu*, RBL, 1977, XXX, s. 296.

¹⁵ J. Frankowski, *Biblia Tysiąclecia – tło i problematyka przekładu* [w:] *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia...*, s. 77; A. Zaborski, dz. cyt., s. 303.

utworów, które podobnie jak Homer czy Hamlet, czy Boska Komedja powinny być tłumaczone w każdym pokoleniu, czyli [...] każde pokolenie powinno mieć swój własny przekład tych arcydzieł”¹⁶.

POÉTIQUE ET STYLE DE LA TRADUCTION DE LA POÉSIE LYRIQUE BIBLIQUE
EN POLONAIS ET EN RUSSE

Résumé

L'article constitue l'analyse comparée des traductions en polonais et en russe des psaumes. On constate que la traduction russe représente la forme la plus proche du parallélisme. L'auteur s'occupe aussi de la terminologie de salut. Elle s'avère que les traducteurs polonais et russes font beaucoup d'attention à rendre leur style sublime.

¹⁶ R. Brandstaetter, dz. cyt., s. 16.